

DUH SVETI U CARIGRADSKOM VJEROVANJU

MARIJAN MANDAC

Franjevačka teologija Makarska

UDK 276 (231.3)

Pregledni članak

U godini posvećenoj produbljivanju vjere u Duha Svetoga, Auktor analizira vjeru sročenu u obrascu Carigradskoga vjerovanja. Nakon što je upozorio na kriva i nedostatna učenja o Duhu Svetomu kod Arija i pneumatomaha, ističe naučavanje svetih otaca i konačno prelazi na analiziranje Carigradskoga vjerovanja.,

U v o d

Jedini crkveni sabor koji se dosada slavio s nakanom da se neposredno izrazi vjera u osobu i djelo Duha Svetoga održao se 381. g. u Carigradu. Sastavio je ulomak u kome se kratko, jasno i svečano naznačuje što vjerujemo o Duhu Svetome. Služeći se carigradskim pneumatološkim izričajima u bogoslužju međusobno i pred svekolikim svijetom ispovijedamo što držimo kada je riječ o vjeri u Duha Svetoga. Zapitani koja je naša vjera o Duhu Svetome, odgovaramo ispovjeđu Carigradskoga vjerovanja. I u tome se slažemo svi koji smo kršteni. Uostalom, jedino mi u svijetu i vjerujemo u Božju osobu Duha Svetoga. Do te se vjere nitko nije vinuo osim kršćana koji iskreno prihvaćaju vjeru iskazanu u Carigradskome vjerovanju.

Na stranicama što slijede usuđujemo se razjašnjavati carigradske pneumatološke tvrdnje. Svjesni smo da je za spasenje dosta vjerovati. Ipak ne odbijamo ni dublju želju da se, makar donekle, razumije što se vjerom prihvati. Apostol je učio: "Doista, srcem vjerovati opravdava, a ustima ispovjediti spasava" (Rim 10,10).

Najprije ćemo, dakle, kratko progovoriti o ljudima i teološkim strujanjima što su se usprotivili vjeri u Duha kako se uvriježilo u općoj Crkvi. Zato govorimo o Ariju, pneumatomasima i Eunomiju Cizičkome. Vidjet će se radi čega to činimo. Znamo da pneumatologije spomenutih ljudi pripadaju davno minuloj prošlosti i da imaju samo neko povijesno značenje. Mi ih ovdje otimamo posvemašnjemu zaboravu jer njihova mišljenja barem dijelom omogućuju bolje razumjeti carigradsku pneumatologiju. Potom spominjemo Nicejsko vjerovanje i Oce koji su se sporili s pneumatomasima ili su nam ostavili djela o Duhu Svetomu. U trećem se dijelu izravno bavimo naznačenim u samome naslovu ovoga rada.

1. Kriva učenja

Povjesničari dogmi u svojim razmišljanjima često ističu ulogu krivih učitelja za opći teološki razvoj. Drže da su krivi učitelji pravovjerne silili na istraživanje. Pravovjerni su morali naći odgovore na pitanja koja su dotični krivi učitelji postavljali i pobiti zablude koje su ustanovili u njihovim učenjima. Mislimo da to opće načelo vrijedi i za pneumatologiju. Stoga kratko predstavljamo najvažnije krive učitelje o Duhu Svetomu.

1.1. - Arije

Netko će se sigurno začuditi i iznenaditi što uopće ovdje spominjemo Arija. On je svima ostao u sjećanju kao čovjek koji je razmišljao o Isusu Kristu kao Riječi i njegovu odnosu prema Bogu Ocu. Arija se redovito nije navodilo kada se u teologiji govori o Duhu Svetomu. Ipak smo osvjedočeni da je on i tim dijelom svoga učenja dobro na ovaj ili onaj način utjecao na potonju pneumatologiju. Istina je da Arije nije u spisima koje od njega još uvijek posjedujemo ni često ni mnogo govorio o Duhu Svetomu. Čak treba kazati da o Duhu Svetomu nije neposredno ni izravno pisao. Ali je o Duhu Svetomu morao govoriti kada je utvrđivao svoju vjeru u Trojstvo.

Arije zaista u teologiji govori o trima hipostazama. To su: Otac, Sin i Duh Sveti. Sam Arije rabi riječ *hipostaza*. On uči da su Otac, Sin i Duh Sveti tri različite hipostaze. Ali su tako različite da su po svojoj naravi različite i jedna drugoj skroz tuđe. Međusobno nisu u nikakvome unutarnjemu odnosu. Otac, Sin i Duh Sveti između sebe

nemaju ništa zajedničko ni po naravi ni po slavi koja im pripada. Arije tvrdi da je Duh Sveti zapravo Sinovo stvorenje. Iako je najodličnije i najuzvišenije njegovo stvorenje, neizmjereno je niži od Sina. Duh nema nikakvo zajedništvo po naravi ni sa Sinom ni s Ocem.

Ne samo što je Arije isključio Duha Svetoga iz jedinstva jedne te iste Božje naravi nego je naprosto mislio i učio da Duh Sveti kao stvorenje nipošto ne pripada u Božji bitak i zato mu se ne iskazuje Božja čast i slava. Polazeći od tih tvrdnja Arijevi su sljedbenici doista uništili vjeru u Boga Duha Svetoga. Zato se Arija ne može mimoći u povijesnome pregledu pneumatologije.¹

1.2. - *Pneumatomasi ili makedonijevci*

Korijenski riječ *pneumatomah* označuje onoga tko je krenuo u rat i boj protiv duha. Tijekom četvrtoga stoljeća tom se riječju redovito nazivaju teolozi koji su osporavali božanstvo Duha Svetoga. Od vremena pape Damaza penumatomosi također nose naslov makedonijevaca. Tako su prozvani po carigradskome biskupu Makedoniju koji je umro oko 364. godine. Redovito se kaže da je biskup Makedonije o Duhu Svetome mislio otprilike što i drugi pneumatomasi. Nama je pak red dodati da Makedonijevi suvremenici njemu nisu ništa spočitavali u pneumatologiji.

Nauk pneumatomaha nije lako jasno i sažeto prikazati. Najvjerojatnije taj nauk nije nikada ni bio čvrsto uokviren ni pomno i do kraja izrađen. Tu je valjda više posrijedi određeno misaono stajalište i teološko usmjerenje nego posve utvrđeno učenje. Svakako pneumatomasi su otklanjali svako spekulativno učenje o Duhu Svetomu. Smatrali su da je dovoljno znati i ponavljati što Pismo kaže o Duhu. Pneumatomasi nisu htjeli ići dalje od svetopisamskoga pneumatološkoga slova. Oni nisu nijekali da se Duh Sveti u Pismu broji uz Oca i Sina. Međutim pneumatomasi su odbili Duha Svetoga nazvati Bogom. Držali su da za to nikako nemaju uporište u Pismu. Radi toga Duhu nisu htjeli iskazivati božansku čast i slavu. Otklanjali su Duha Svetoga častiti i slaviti čašću i slavom kao Oca i Sina.

¹ Usp. V.C. De CLERCQ, *Arianism*, NCE, 1, 791-794; J. LIÉBAERT, *Arianismus*, LThK, 1, 846-848; F. CAVALERA, *Arianisme*, DHGE, 4, 103-113; X. Le BACHEKET, *Arianisme*, DTC, 1, 1786-1787; A. M. RITTER, *Arianismus*, TRE, 3, 701; J. QUASTEN, *Patrologia*, 2, Marietti, 1980, 11-17. - Arijeva izreka o trima hipostazama koje su Otac, Sin i Duh Sveti može se pročitati kod M.J. ROUËT DE, *JOURNAL, Enchiridion Patristicum*, Herder, 1932, 229.

Inače pneumatomasi nisu Duha Svetoga drage volje označivali kao stvorenje. Na to bi pristali samo ako bi bili tijekom rasprave primorani. Vjerojatno su pneumatomasi u duši držali da Duh Sveti zapravo zauzima srednje mjesto između božanske naravi i stvorenja. Ali nisu znali kazati o kojem je središnjem mjestu riječ. Tako zapravo, po pneumatomasima, Duh Sveti nije zajedno s Ocem i Sinom kao ni sa stvorenjima.²

1.3. - *Eunomije Cizički*

Nema nikakve dvojbe da je u drevnome pneumatomaškome taboru najznačajnija i najutjecajnija osoba bio Eunomije Cizički. To se već i po tome vidi što su još za njegova života ondašnji najveći teolozi kao Bazilije Veliki i njegov brat Grgur iz Nise morali pisati uistinu velike i široke rasprave da pobiju Eunomijeva učenja o Duhu Svetomu. Osim toga bilo je i biskupa koji su pristali uz Eunomijeva teološka mišljenja. Oni su bili pozvani na Carigradski sabor. Saboru nisu pribivali. Unaprijed su znali da će odbiti i osuditi njihova stajališta u pneumatologiji.

Eunomije uči da je Sin stvorio Duha Svetoga. Duh je, dakle, samo stvorenje. U sebi nije Bog niti posjeduje išta božansko. Duh nema moći da stvara. Inače, Eunomije naglašava da je Sin Duha stvorio kao svoje prvo stvorenje. Duh je najljepše i najveće Sinovo stvorenje. Zauzima prvo i najodličnije mjesto među svim stvorenim bićima. Duh Sveti je sredstvo kojim Sin posvećuje i rasvjetljuje duše. Čak se čini da je Eunomije Duhu zanijekao božanstvo jer drukčije ne bi mogao boraviti u ljudskoj duši da je očisti i posveti. Duh se može nastaniti u duši samo ako je stvorenje kao i duša koju posvećuje svojom prisutnošću.³

² O pneumatomasima i makedonijevcima vidi: F. HAUSER, *Pneumatomachians*, NCE, 11, 458-464; H. CROUSEL, *Geist*, RAC, 9, 540-541; G. BARDY, *Macédonius et les Macédoniens*, DTC, 9, 1464-1478; J. GRIBOMONT, *Makedonianismus*, LThK, 6, 1313; W. GRUMEL, *Makedonios*, LThK, 6, 1314-1315; W.D. HAUSCHILD, *Geist*, TRE, 12, 200.

³ O Eunomiju Cizičkome vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, 2, 310-312; W. SPANNEUT, *Eunomius*, DHGE, 15, 1402; L. ABRAMOWSKI, *Eunomios*, RAC, 6, 936-947; A.M. RITTER, *Eunomius*, TRE, 10, 525-528; F.X. RISCH, *Eunomios*, LThK, 3(1995), 989-990; J. LIÉBAERT, *Eunomios*, LThK, 3, 1182-1183; V.C. De CLERCQ, *Eunomius*, NCE, 5, 631.

2. Otačka misao

Znali smo i kod ozbiljnih teoloških pisaca čitati da se o Duhu Svetomu u ranome kršćanstvu iznimno malo razmišljalo i pisalo. To svakako nije točno kada je u pitanju razdoblje što se proteže od Nicejskoga do Carigradskoga sabora. To ćemo ovdje i pokazati. Čak bez ozbiljne provjere ne bismo potpisali niti tvrdnju da je Duh Sveti odsutan iz teološkoga pisanja i u onome vremenu što predhodi Nicejskome saboru. Možda je samo to istina da se tada nije neposredno pisalo o Duhu Svetomu. Tada crkveni nauk o Duhu nije nitko ni osporavao. Crkva je mirno živjela u Duhu, od Duha i za Duha Svetoga.

2.1. - Nicejski oci

Smatramo da iz ovoga našega pregleda nikako ne smije izostati napomena o Duhu Svetomu u Nicejskome vjerovanju. Ona je jednostana i glasi: καὶ εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. To znači da se Duh Sveti u Vjerovanju samo spominje. Ali upravo je to bitno. Vjerojatno se u doba Nicejskoga sabora nije svraćala pozornost na nedostatak Arijeve pneumatologije. Zato se u Nicejskome vjerovanju ništa поблиže ne kazuje o Duhu Svetome. Ipak je najvažnije da je Duh Sveti tu istaknut. Tako je Nicejsko vjerovanje sazdan trojstveno. Oci su u Niceji podjedanko vjerovali u Boga Oca, Boga Sina i Boga Duha Svetoga. Stoga su poslije vjere u Oca i Sina svečano izjavili da vjeruju "i u Duha Svetoga". Znali su da kršćanska vjera nije potpuna bez vjere u Duha Svetoga. Bez te vjere kršćanstvu kao vjeri nedostaje nešto bitno. Čak smo uvjereni da je naoko skromni dodatak o Duhu Svetomu u Nicejskome vjerovanju uvelike pomogao svima koji su od Niceje do sabora u Carigradu branili božanstvo Duha Svetoga i iskazivali mu božansku čast. Znali su da se po Duhu Svetomu kroz povijest u Crkvi obistinjuje spasenje što ga je po Očevoj volji Krist donio svijetu.

2.2. - Atanazije Veliki

U stanovitome smislu, po nama, Atanaziju⁴ pripada prvo mjesto u otačkome govoru o Duhu Svetomu. Držimo da je upravo on prvi napisao cjelovit, dubok i izvoran rad posvećen Duhu Svetomu. Zato Atanazija smatramo tvorcem i začetnikom znanstvene kršćanske

---

⁴ Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, 2, 81-87.

pneumatologije. Atanazije je taj pneumatološki posao obavio oko 362. godine. Iz toga razdoblja potječu njegova važna *Pisma Serapionu*.⁵ Ima ih četiri. Nastala su na zamolbu biskupa Serapiona⁶ koji je Atanazija pitao što kao kršćani vjerujemo o Duhu Svetomu. Čini se da su neki u Serapionovoj biskupiji počeli učiti da Duh Sveti nije Bog nego stvorenje. U potvrdu su svoga učenja često navodili izreku iz Am 4,13 gdje se čita izričaj κτίζων πνεῦμα. Prorok to kaže o Bogu. Misleći pak da riječ πνεῦμα u Am 4,13 naznačuje Duha Svetoga, ti su rani pneumatomasi iz Am 4,13 zaključili da je Duh Sveti κτίσμα, tj. stvorenje.

Pravo govoreći, oni koji su tako učili još se u Egiptu nisu nazivali pneumatomasi nego malo podrugljivo τροπικοί. Tvrđili su da biblijska mjesta iz kojih se vidi da je Duh Sveti Bog treba tumačiti kao da su τρόποι, tj. slikoviti način izražavanja. Svakako ti su pneumatomasi držali da Duh Sveti nije Bog već stvorenje. Glede Am 4,13 nisu zapazili da tu riječ πνεῦμα naprosto znači "vjetar". Potaknut takvim govorom o Duhu Svetomu, Serapion je zamolio Atanazija da iznese pravovjeran nauk o Duhu Svetomu. Atanazije je to učinio u *Pismima Serapionu*.⁷ Ta su pisma imala velik utjecaj u kasnijoj pneumatologiji. Možda zbog samoga naslova toga djela nije svatko odmah mogao znati koje se pneumatološko blago u njemu krije.⁸

2.3. - Bazilije Veliki

Kada je riječ o Baziliju Velikom⁹ u razvoju pneumatologije po sebi ne bi trebalo štedjeti na superlativima. Zaista je kršćanska znanstvena i učena pneumatologija nezamisliva bez Bazilija. Znamo da je Bazilije napisao djelo koje upravo nosi naslov *Duh Sveti*.¹⁰ Sigurno je prvo grčko kršćansko djelo s tim naslovom. Osim toga jedva da je itko u cijeloj kršćanskoj povijesti napisao značajnije, temeljitije i važnije djelo o Duhu Svetomu nego je to učinio Bazilije Veliki. Njegov je spis imao ogroman utjecaj na cjelovitu kršćansku pneumatologiju.

⁵ Tekst se nalazi u PG, 26, 529A-676C.

⁶ Usp. G. BARDY, *Serapion de Thmuis*, DCE, 14, 1908-1912; A. HAMMAN, *Serapion*, LThK, 9, 682-683; J. M. SAUGET, *Serapione di Thmuis*, BSS, 11, 858-860; J. QUASTEN, *Serapion of Thmuis*, NCE, 13, 105-106.

⁷ Ta smo pisma preveli. Usp: ATANAZIJE VELIKI, *Pisma o Kristu i Duhu*, Makarska, 1980.

⁸ Usp. M. MANDAC, *Duh Sveti u Atanazijevim "Pismima Serapionu"*, BS, 49(1979), 241-263.

⁹ Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, 2, 212-213.

¹⁰ Izvornik se može naći u PG, 32,68A-217C.

posvemašnja novost. Sjetimo se da tako nisu postupili novozavjetni pisci ni teolozi pred Grgurom. Poznato je da se u Novome zavjetu i potom u ranome kršćanstvu riječju ὁ Θεός, tj. *Bog* prije svega i redovito nazivao *Bog Otac*. Zatim se riječ protegnula na Sina. U Novome zavjetu škrtije, a nakon njega sve češće i obilnije. Već sada recimo da se Duha Svetoga ni u Carigradskome vjerovanju ne naziva ὁ Θεός niti Θεός. Grgur pak u svojoj propovijedi bez okolišanja Duha Svetoga naziva Bogom. U tome vidimo duboku vjeru, odlučnost i odvažnost Grgura Nazijanskoga. Grgur je čak posegnuo za riječju ὁμοούσιος, tj. *istobitan* i primijenio je na Duha Svetoga. To je nova pronicavost i snaga toga teologa. Znamo koliko je muke stajalo onodobno kršćanstvo da se ὁμοούσιος ustali kao izraz vjere u božanstvo Sina i njegovu istobitnost s Ocem. Sada istu istobitnost i isti ὁμοούσιος Grgur prenosi i na Duha Svetoga.

I opet smo dužni kazati da ni Oci carigradskoga sabora u svoje vjerovanje nisu uvrstili riječ ὁμοούσιος kada su utvrđivali odnos Duha Svetoga prema Ocu i Sinu. Ne smijemo zaboraviti da je Grgur Nazijanski redovito upotrebljavao riječ ἐκπύρευσις da izrazi oblik kako Duh Sveti posjeduje svoj vlastiti bitak. Poznato je da je to gotovo jedini razuman i razumljiv način da se govori o neizrecivom izlaženju Duha Svetoga. Ovdje također nikako ne zaboravljamo Grgurovu misao o tome da je Bog u objavi polako ljudima obznanjivao svoje otajstvo. Stari je zavjet, po Grguru, vrijeme objave Boga Oca. Trebala su stoljeća da ljudi prigrle vjeru u Boga koji je jedan. Smisao je Saroga zavjeta u tome da se objavi i među ljudima učvrsti jednoboštvo. U Novome se zavjetu objavljuje božanstvo Sina. Pošto su ljudi prigrlili vjeru u jednoga Boga, onda im se pred oči stavlja vjera u Boga Sina. Njome se ne uništava vjera u jednoga Boga. Grgur dodaje kako je sada vrijeme da se povjeruje u božanstvo Duha Svetoga.

Nije lako razjasniti što on misli kada kaže da se sada učvršćuje vjera u božanstvo Duha Svetoga. Osobno to shvaćamo ovako: Duh je sišao poslije Gospodnjega uzašašća. Apostoli su naviještali spasonosni silazak Duha Svetoga. Crkva sada nastavlja propovijedati djelovanje Duha. Sada prihvaća i razgllašuje vjeru u Duha Božjega. Grgur je rado isticao da je Bog odgojiteljski postupio prema čovjeku. Objavljivao mu se malo po malo da čovjeka bljesak i sila objave ne shrva. Tako je čovjek napokon postao sposoban da prihvati objavu i vjeru u jednoga Boga koji je Bog Otac, Bog Sin i Bog Suh Sveti.

posvemašnja novost. Sjetimo se da tako nisu postupili novozavjetni pisci ni teolozi pred Grgurom. Poznato je da se u Novome zavjetu i potom u ranome kršćanstvu riječju $\acute{\omicron} \Theta\epsilon\acute{\omicron}\varsigma$, tj. *Bog* prije svega i redovito nazivao *Bog Otac*. Zatim se riječ protegnula na Sina. U Novome zavjetu škrtije, a nakon njega sve češće i obilnije. Već sada recimo da se Duha Svetoga ni u Carigradskome vjerovanju ne naziva $\acute{\omicron} \Theta\epsilon\acute{\omicron}\varsigma$ niti $\Theta\epsilon\acute{\omicron}\varsigma$. Grgur pak u svojoj propovijedi bez okolišanja Duha Svetoga naziva Bogom. U tome vidimo duboku vjeru, odlučnost i odvažnost Grgura Nazijanskoga. Grgur je čak posegnuo za riječju $\acute{\omicron}\mu\omicron\acute{\omicron}\varsigma\iota\omicron\varsigma$, tj. *istobitan* i primijenio je na Duha Svetoga. To je nova pronicavost i snaga toga teologa. Znamo koliko je muke stajalo onodobno kršćanstvo da se $\acute{\omicron}\mu\omicron\acute{\omicron}\varsigma\iota\omicron\varsigma$ ustali kao izraz vjere u božanstvo Sina i njegovu istobitnost s Ocem. Sada istu istobitnost i isti $\acute{\omicron}\mu\omicron\acute{\omicron}\varsigma\iota\omicron\varsigma$ Grgur prenosi i na Duha Svetoga.

I opet smo dužni kazati da ni Oci carigradskoga sabora u svoje Vjerovanje nisu uvrstili riječ $\acute{\omicron}\mu\omicron\acute{\omicron}\varsigma\iota\omicron\varsigma$ kada su utvrđivali odnos Duha Svetoga prema Ocu i Sinu. Ne smijemo zaboraviti da je Grgur Nazijanski redovito upotrebljavao riječ $\acute{\epsilon}\kappa\tau\acute{\omicron}\rho\epsilon\upsilon\varsigma\iota\varsigma$ da izrazi oblik kako Duh Sveti posjeduje svoj vlastiti bitak. Poznato je da je to gotovo jedini razuman i razumljiv način da se govori o neizrecivom izlaženju Duha Svetoga. Ovdje također nikako ne zaboravljamo Grgurovu misao o tome da je Bog u objavi polako ljudima obznanjivao svoje otajstvo. Stari je zavjet, po Grguru, vrijeme objave Boga Oca. Trebala su stoljeća da ljudi prigrle vjeru u Boga koji je jedan. Smisao je Saroga zavjeta u tome da se objavi i među ljudima učvrsti jednoboštvo. U Novome se zavjetu objavljuje božanstvo Sina. Pošto su ljudi prigrlili vjeru u jednoga Boga, onda im se pred oči stavlja vjera u Boga Sina. Njome se ne uništava vjera u jednoga Boga. Grgur dodaje kako je sada vrijeme da se povjeruje u božanstvo Duha Svetoga.

Nije lako razjasniti što on misli kada kaže da se sada učvršćuje vjera u božanstvo Duha Svetoga. Osobno to shvaćamo ovako: Duh je sišao poslije Gospodnjega uzašašća. Apostoli su naviještali spasonosni silazak Duha Svetoga. Crkva sada nastavlja propovijedati djelovanje Duha. Sada prihvaća i razgllašuje vjeru u Duha Božjega. Grgur je rado isticao da je Bog odgojiteljski postupio prema čovjeku. Objavljivao mu se malo po malo da čovjeka bljesak i sila objave ne shrva. Tako je čovjek napokon postao sposoban da prihvati objavu i vjeru u jednoga Boga koji je Bog Otac, Bog Sin i Bog Suh Sveti.

2.5. - Grgur iz Nise

Grgur Nisenski svakako pripada među najplodnije i najdublje otačke pisce svekolikoga drevnoga kršćanskoga Istoka. Ovdje ga spominjemo zbog nekoliko njegovih spisa veoma važnih za pneumatologiju. Tu su najprije njegove četiri iznimno opsežne knjige s naslovom *Protiv Eunomija*.¹⁶ Grgur se u njima obračunava s cijelom Euno-mijevom teologijom i naročito s njegovim učenjem o Duhu Svetomu. Isto tako u tim djelima Grgur brani knjigu koju je njegov brat Bazilije napisao protiv Eunomija i na koju je Eunomije odgovorio tek poslije Bazilijeve smrti. Redovito se kaže da su Grgurovi spisi *Protiv Eunomija* prvorazredno teološko djelo. Grgur ih je pisao od 380. do 383. godine. Djelo je dijelom u Carigradu čitao pred Grgurom Nazijanskim i samim Jeronimom koji se 381. g. zatekao u Carigradu.

Zaslužuje da navedemo naslov onoga Grgurova djela koje se zove *Govor o Duhu Svetomu protiv makedonijevskih pneumatoma*.¹⁷ Sam naslov jasno kaže o čemu je riječ u naznačenome govoru. Grgur je također napisao spis u kojemu se rješava temeljno teološko pitanje kako izraziti vjeru da postoji samo jedan Bog i istodobno vjerovati da je Otac Bog, da je Sin Bog i da je Duh Sveti Bog. Stanoviti je Ablabije pitao Grgura kako mi kršćani koji vjerujemo u Trojstvo nismo prisiljeni vjerovati u "tri boga" i tako ponovno upasti u mnogoboštvo. Isti je također pitao kako kao vjernici jednoga Boga nismo sljedbenici židovskoga jednobojstva.

Grgur je odgovorio da mi kršćani zaista vjerujemo u jednoga Boga, ali da je naš jedan i jedini Bog u sebi Bog Otac, Bog Sin i Bog Duh Sveti. Grgur naznačuje da se u tome izričaju riječ Bog uzima za naznaku naravi. Božja se narav naziva Bog. Ona je jedna. Otac je Bog jer je ta narav. I Sin je Bog jer je ta narav. Također je i Duh Sveti Bog jer je ta jedna te ista narav. Bog je jedan jer je Božja narav jedna. Bog je Trojstvo jer je jedna te ista Božja narav Otac, Sin i Duh Sveti. Razumije se da je sve to za ljudski razum nedokučiva tajna i nespoznatljivo otajstvo. Djelo u kojemu je Grgur razglabao ta teška pitanja nosi naslov *Ne postoje tri boga*.¹⁸

¹⁶ Za izvornik vidi: PG, 45, 248A-1112B.

¹⁷ Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, 2, 261-262.

¹⁸ Izvornik se nalazi u PG, 45, 116A-136.

Ovdje ne ostavljamo posve po strani ni ono Grgurovo djelo koje ima za naslov *Sveto Trojstvo*.¹⁹ U djelu se Grgur, uz ostalo, spori s pneumatomasima. Navodi što oni uče. Isto tako posebno obrazlaže svoju pneumatologiju. Grgur posebice naglašava da pneumatomasi ne žele Duhu Svetomu iskazivati božansku slavu i čast. Napokon, bilježimo nekoliko riječi o Grgurovu spisu *Sveta vjera*.²⁰ Tu Grgur općenito pobija arijevtvo i njegovo odbijanje da ispovjedi vjeru u istobitnost s Ocem Sina i Duha Svetoga. Ta je istobitnost kao ključ i osnov vjere sada posve osvojena zbilja u teologiji. U ovome djelu naročito ističemo Grgurovo tumačenje biblijskih mjesta koja su bila predmet spora između arijevac, pneumatomaha i pravovjernih teologa.

2.6. - *Didim Slijepi*

Iz plodnoga Didimova pera potječe djelo koje nosi naslov *Duh Sveti*.²¹ Gotovo je sigurno da je Didim tu knjigu napisao prije carigradskoga sabora. Žao nam je što je izgubljena u svome izvornome grčkome izdanju. Ali nas nadasve veseli što je taj spis na latinski preveo sv. Jeronim²² koji je osobno poznao i visoko cijenio Didima. Jamačno je Jeronim uvidio vrijednost Didimove knjige i zato je preveo na latinski. Drži se da je Didimova knjiga puna duboke i veoma vrijedne pneumatologije. U svojoj knjizi Didim nasuprot najrazličitijih pneumatomaha utvrđuje da Duh Sveti nije stvoreno biće. On Duhu Svetomu priznaje istobitnost s Ocem i Sinom. Didim se u svojoj raspravi zaustavio na važnim biblijskim pneumatološkim mjestima. Razglabao je mjesta na koja su se pozivali pneumatomasi, ali i ona koja su temelj pneumatologije prihvaćene u općoj Crkvi.

¹⁹ Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, 2, 263.

²⁰ Isto mjesto.

²¹ To se djelo na latinskome čita u PL, 23, 109B-162B i PG, 39, 1033B-1086B.

²² Usp. M. MANDAC, *Sveti Jeronim Dalmatinac*, Makarska, 1995, 149-151.

2.7. - Ambrozije

Od latinskih teoloških pisaca spominjemo samo sv. Ambrozija.²³ I on je sastavio djelo s naslovom *Duh Sveti*.²⁴ Sjajno je što ga posjedujemo. Istina je da je sv. Jeronim predbacio Ambroziju da je pišući svoju knjigu previše posuđivao od istoimenoga Didimova spisa. Tu tvrdnju nismo provjerili. Nemamo razloga da ne vjerujemo Jeronimu. Ali nas spomenuta činjenica ni najmanje ne uznemiruje. Štoviše, drago nam je što je dio istočne pneumatologije preko Ambrozija došao u zapadno kršćanstvo. Čak se čini da je Ambrozije u svoje djelo ugradio pneumatologiju Atanazijevih *Pisama Serapionu* pa i Bazilijeva djela *Duh Sveti*. Tako se Ambrozijev spis ukazuje sretnim susretom istočne i zapadne pneumatologije.

S Ambrozijem dovršavamo ovaj kratki pregled otačke pneumatologije između Nicejskoga i Carigradskoga sabora. Sva bi prethodno spomenuta djela trebalo pomno i do tančina proučiti. Tek bismo tada bili sposobni otački i povijesno tumačiti ulomak o Duhu Svetomu u Carigradskome vjerovanju. Bojimo se da taj posao još nitko nije do kraja obavio. Sve dotle će i tumačenje carigradske pneumatologije biti nepotpuno.

3. Carigradski sabor i njegovo Vjerovanje

Ovdje se naš rad nutarnjim slijedom mora razdijeliti na tri odsjeka. Dužnost nam je najprije progovoriti o tijeku samoga sabora održanoga u Carigradu 381. godine. Potom treba dozvati u pamet teškoće vezane uz saborsko Vjerovanje. Ipak, najvažnijim dijelom svoga pothvata držimo tumačenje carigradskih pneumatoloških izričaja.²⁵

²³ Usp. M. G. MARA, *Ambrogio di Milano, Patrologia*, 3, JPA, Marietti, 1978, 159.

²⁴ Izvornik se nalazi u PL, 16, 731A-850B.

²⁵ Usp. I. ORTIZ de URBINA, *Nicée et Constantinople*, Paris, 1963, 137-242; A. M. RITTER, *Das Konzil von Konstantinople und sein Symbol*, Göttingen, 1965; J. N. D. KELLY, *Altchristliche Glaubensbekenntnisse*, Göttingen, 1972, 294-352; H. C. BRENNECKE, *Konstantinopel*, LThK, 6(1997), 312-313; K. BAUS, *Konstantinopel*, LThK, 6, 495; H. D. KREILKAMPF, *Constantinople*, NCE, 4, 237-238; A. M. RITTER, *Konstantinopel*, TRE, 19, 518-524; R. JANIN, *Constantinople*, DHGE, 13, 754-757; J. BOIS, *Constantinople*, DTC, 3, 1227-1231.

3.1. - *Pitanje samoga sabora*

Car je Teodozije 380. g. sazvao za svibanj 381. g. biskupski sabor u Carigradu. Taj se sabor doista i održao 381. g. od svibnja do srpnja. Na sabor su bili pozvani samo biskupi istočnoga dijela kršćanstva. Poznato je 146 biskupa koji su se odazvali i sabor proslaviti. Inače se taj sabor često naziva saborom od 150 biskupa. Papa Damaz nije bio pozvan na sabor niti su mu prisustvovali njegovi poslanici. Na saboru su bili uistinu veliki teolozi koji su takvi za cijelo razdoblje crkvene povijesti. Poimenice spominjemo ove: Grgura Nazijanskoga, Grgura in Nise, Ćirila Jeruzalemskoga i Melecija Antiohijskoga. Nama nije moguće ovdje potanje predstaviti nabrojene, ali tko pozna povijest teologije, zna tko su nabrojani. Ipak bilježimo da su od navedenih saboru predsjedali Melecije i Grgur iz Nazianza. Usput naznačujemo šire zadaće ovoga sabora. Razumije se da ga mi prije svega spominjemo zbog njegove pneumatologije.

Ali se sabor nije samo održao zbog pneumatologije. Još uvijek su postojali apolinaristi koji su nijekali da je Isus imao razumnu ljudsku dušu. Trebalo je konačno odbiti tu zabludu. Sabor je morao riješiti pitanje carigradskoga biskupa. U to je vrijeme biskupsku službu u Carigradu vršio Grgur Nazijanski. Neki su se Grguru odupirali jer je ranije bio postavljen za biskupa u Sasim. Sabor Grgura nije potvrdio. On je prije dovršetka sabora napustio Carigrad. Nadasve je znamenit njegov oproštajni govor pred Ocima na saboru. Grgur se potom povukao u osamu gdje je pisao pjesme i druga svoja djela. Carigradski je sabor trebao naći rješenje za teški crkveni raskol u Antiohiji. To mu nije pošlo za rukom. Raskol se protegnuo sve do 415. godine. Oci su u Carigradu još jednom osudili arijevtvo. Ono je doduše već bilo mrtvo. Ipak se nekako držalo na životu. Smije se kazati da je ovaj put zaista konačno doživjelo smrtni udarac. Arijevstvo se više nije oporavilo ni posebice uzdiglo.

Svatko zna da Carigradski sabor 381. g. u sebi nosi poteškoću kada se postavi pitanje da li je on opći. Pitanje je nužno moralo nastati. Sami smo naznačili da sabor nije sazvao papa niti su njegovi poslanici pribivali saboru. Također smo istaknuli da je mali broj isključivo istočnih biskupa proslavio sabor. Teško je pretpostaviti da su i oni sami imali svijest da zastupaju svekoliku kršćansku zajednicu. Ipak je Carigradski sabor iz 381. g. za nas opći. Takvim ga je držao opći

Kalcedonski²⁶ sabor 451. godine. Također ne zaboravljamo kako je već papa Grgur Veliki govorio da “štuje” i prihvaća “četiri sabora” kao i “četiri knjige svetoga evanđelja”.²⁷ Evo tih četiriju tako slavni sabora: Nicejski 325. g., Carigradski 381. g., Efeški 431. g. i Kalcedonski 451. godine.

3.2. - Pitanje saborskoga Vjerovanja

Za nas je ovo novo pitanje još odlučnije. Pita se da li su Oci na saboru u Carigradu 381. g. sastavili neko posebno Vjerovanje. Kršćanska je predaja odgovorila da su to učinili. Uostalom, Oci na Kalcedonskome saboru 451. g. pozivaju se na Vjerovanje sabora iz Carigrada 381. godine. Ali upravo treba čekati Kalcedonski sabor da pred očima imamo tekst Carigradskoga vjerovanja. Čudno je što o njemu šute Oci na saboru u Efezu 431. godine. Ipak se čini da je Teodor Mopsuecijski koji umire 428. g. u svojim katehezama slijedio Carigradsko vjerovanje.²⁸ Tako nam svjedoči da je postojalo i bilo u bogoslužnoj uporabi.

Pitanje postanka Carigradskoga vjerovanja do danas nije konačno riješeno. Naročita poteškoća dolazi otuda što u djelu Epifanijaa s Cipra imamo Vjerovanje koje se gotovo poistovjećuje s Carigradskim obrascem. Epifanovo djelo nosi naslov *Ancoratus*²⁹ i potječe iz 374. godine. Jasno je da smo sada u pravoj neprilici. Proizašlo bi da su Oci u Carigradu sastavili Vjerovanje koje je već postojalo. Stručnjaci poteškoću ne znaju riješiti. Neki misle da je Vjerovanje u Epifanijevu djelu naknadno umetnuto. Drugi radije ističu da su Oci u Carigradu za predložak uzeli Vjerovanje iz Epifanijeva spisa.

Carigradsko vjerovanje zapravo se doima, ako ga gledamo u cjelini, kao iznimno skladno i bogato oblikovan obrazac vjere. Tu se pomnim raščlanjivanjem mogu naći duži ili kraći dijelovi koji potječu iz različitih onodobnih kršćanskih zajednica. Oci su uz najsitnije preinake prigrlili Nicejsko vjerovanje, ali su se služili i Apostolskim vjerovanjem. Također je ponešto preuzeto iz obrazaca koji su kao iskaz vjere bili na snazi među vjernicima u Jeruzalemu, na Cipru i drugim

²⁶ Vidi: *Conciliarum Oecumenicorum Decreta*, Bologna, 1995, 35.

²⁷ Vidi: Ep 25; PL, 77,478; M. J. ROUËT DE JOURNAL, *Enchiridion Patristicum*, 721.

²⁸ Usp. H. DENZINGER, *Enchiridion Symbolorum*, Bologna, 1995,35.

²⁹ Vidi: H. DENZINGER, *Enchiridion Symbolorum*, Bologna, 1995,25-28; PG, 43, 232B.

predjelima. To smo naveli da smijemo kazati kako se Carigradsko vjerovanje zaista može smatati vjerovanjem skoro cjelokupnoga onovremenoga kršćanstva. Poteškoća o kojoj smo ovdje govorili u biti dolazi otuda što su se djela sabora od 381. g. u Carigradu izgubila.

Za daljnju povijest Carigradskoga vjerovanja ovdje se posebice ne zanimamo. Samo usput spominjemo da su ga oko 480. g. u svoje misno bogoslužje uveli antiohijski monofiziti. Zapadno ga kršćanstvo s Toledskim saborom od 589. g. uvodi u misno slavlje. Kršćanski je Istok tijekom šestoga stoljeća Carigradsko vjerovanje prigrlio kao krsno vjerovanje. Od sedamnaestoga stoljeća Carigradsko vjerovanje nosi poznati naslov Nicejsko-carigradskoga vjerovanja.³⁰

3.3. - *Raščlamba ulomka o Duhu Svetomu*

Sada je pred nama najvažniji i sigurno najkorisniji dio čitavoga ovoga rada. Preostaje nam razjasniti izričaje u kojima su Carigradski oci zgusnuli vjeru cijele Crkve u osobu i djelo Duha Svetoga. Raščlanjivat ćemo članak po članak. Bilo bi najsajnije kada bismo za svaki izričaj znali pronaći biblijski i otački izvor. Svjesni smo koliko smo daleko od uspjeha u toj dobroj želji i čestitoj nakani. Ipak se prihvaćamo posla.

3.3.1. - *I u Duha Svetoga*

Carigradski kratki ulomak o Duhu Svetomu počinje najsvečanijim mogućim načinom. To je izričaj "i u Duha Svetoga". Oci su u izvorniku napisali: καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Punijega i uzvišenijega naziva za Duha Svetoga uistinu nema. Ne da se ni prevesti. Nitko nije sposoban izraziti dvaput zabilježeni grčki član τὸ. Čak se ponovljeno ne čita ni u Nicejskom vjerovanju. Podjedanko u duhu treba obnoviti "vjerujemo" s početka Vjerovanja. Kao kršćani, dakle, vjerujemo da postoji onaj tko se punom oznakom naziva τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Sve što su Pisma kazala o Duhu Svetome i što je Crkva prihvatila, sada ovdje treba imati na pameti. Oci u Vjerovanju ne

³⁰ Usp. H. DENZINGER, *Enchiridion*, 88.

donose o Duhu Svetomu sve što sadrže Pisma³¹ i crkvena predaja³² nego ono što kao nužno traži vrijeme kada oni sastavljaju Vjerovanje. Mi se najprije obaziremo na obje osnovne riječi s kojima se služimo kada govorimo o Duhu Svetome. To su dobro poznate riječi πνεῦμα³³ i ἄγιος.³⁴

Riječ πνεῦμα veoma je dobro poznata Grcima. Ona u osnovi označuje svako gibanje i strujanje zraka. Otuda kao iz korijena izlaze sva ostala temeljna značenja. Razumljivo je što πνεῦμα znači vjetar jer je drevni čovjek vjetar smatrao zračnim gibanjem. Stoga su Grci uz riječ ἄνεμος za vjetar redovito rabili riječ πνεῦμα. Moramo usput zabilježiti što su ljudi davno minulih vremena mislili o vjetru koji su nazivali πνεῦμα. Oni su vjetar držali otajstvenim s obzirom na podrijetlo i način nastanka. Također su mislili da vjetar nije satkan od grube tvari. Vjetar su doživljavali kao nešto što je u sebi snažno i

³¹ Za zadarski smo časopis *Živo vrelo* tumačili ova pneumatološka mjesta: Mt 1,20; Mk 1,10; Lk 3,21; Mt 4,1; Mt 28,19; Lk 24,49; Iv 3,3-5; Iv 14,16; Iv 14,26; Iv 15,26; Dj 1,4-5; Dj 1,8; Dj 2,1-13; Dj 2,14-40; Dj 4,31; Dj 8,14-18; Dj 10,1-48; Dj 11,1-18; Dj 19,1-7; Gal 4,6; Rim 8,15; 1 Kor 6,11; 1 Kor 12,13; 2 Kor 1,22; 2 Kor 13,12; Ef 1,13; Ef 4,30; Tit 3,5.

³² Mi smo i u ovome radu naveli osnovna otačka djela o Duhu Svetomu. Učinjeno sada nadopunjujemo spominjući nekoliko drevnih teologa koji su govorili o Duhu Svetomu pišući o božanskome Trojstvu. U tu svrhu ističemo rimskoga teologa Novacijana koji je prvi počeo u Rimu pisati latinski i sastavio djelo *De Trinitate*. Djelo se nalazi u PL, 3, 913A-992C. Rado ističemo i sv. Hilarija. I od njega posjedujemo opsežan spis *De Trinitate*. Ono je u PL, 10, 25C-472A. Svatko pak zna da među najvažnija dogmatska djela sv. Augustina ubrajamo njegovo djelo *De Trinitate*. Izvornik se može naći u PL, 42,819-1098.

³³ Usp. F. MUSSNER, *Pneuma*, LThK, 8,572-576; H. LEINKNECHT, πνεῦμα, ThW, 6,330-357; F. BAUMGÄRTEL, πνεῦμα, ThW 6,357-388; W. BIEDER, πνεῦμα, ThW, 6, 367-373; E. SJÖBERG, πνεῦμα, ThW, 6, 373-387; E. SCHWEIZER, πνεῦμα, ThW, 6,387-453; A. J. MC NICHOLL, *Spirit*, NCE, 13, 568-570; L. A. BUSHINSKI, *Spirit*, NCE, 13,570-576; R. HAUBST, *Heiliger Geist*, LThK, 5,108-113; J. MARBÖCK, *Heiliger Geist*, LThK, 4(1995),1304-1308; B. J. HILBERATH, *Heiliger Geist*, LThK, 4(1995),1308-1312; m. i. donnelly, *holly Spirit*, NCE, 7,96-98; A. PAMIERI, *Esprit Saint*, DTC, 5,676-829; J. GUILLET, *Esprit Saint*, DS, 4,1246-1257; J. GRIBOMONT, *Esprit Saint*, DS, 4, 1257-1272; F. VANDENBROUCKE, *Esprit Saint*, DS, 4, 1283-1296; P. SMULDERS, *Esprit Saint*, DS, 4, 1272-1283; W. H. SCHMIDT, *Geist*, TRE, 12, 170-173; P. SCHÄFER, *Geist*, TRE, 12, 173-178; k. berger, *Geist*, TRE, 12, 178-196; W. D. HAUSCHILD, *Geist*, TRE, 12, 196-217; e. lessing, *Geist*, TRE, 12, 218-237; H. CROUZEL, *Geist*, RAC, 9, 490-548.

³⁴ USP. P. GRELOT, *Sacré*, DBS, 10, 1432-1438; P. BONNARD, *Saint*, VB, 274-275; A. MICHEL, *Sainteté*, DTC, 14, 841-842; J. GUILLET, *Sainteté de Dieu*, DS, 14, 184-192; J. LACHOWSKI, *Holiness*, NCE, 7,51-52; M. LATTKE, *Heiligkeit*, TRE, 14,703-708; A. DIHLE, *Heilig*, RAC, 14,1-63; J. D. FEARON, *Holiness*, NCE, 7,51; B. THUM, *Heilig*, LThK, 5,84-86; A. LANG, *Heilig*, LThK, 5,86-89; B. KRAFT, *Heilig*, LThK, 5,89-91; A. PAUS, *Heilig*, LThK, 4(1995), 1271-1273; P. H. MENOUD, *Esprit Saint*, VB, 94-96; O. PROCKSCH, ἄγιος, ThW, 1, 87-107; G. LANCZKOWSKI, *Heiligkeit*, TRE, 14,695-697; D. KALLERMANN, *Heiligkeit*, TRE, 697-703; J. SKINNER, *Holiness*, DoB, 2,394-399; G. B. STEVENS, *Holiness*, DoB, 2,399-401.

moćno. Stari su uz vjetar vezali i život jer je često donosio oblake i kišu koja je neophodna za sve što je živo. Treba voditi računa o tome širokom shvaćanju i vrednovanju vjetra. Nešto je od toga kao slika i usporedba prešlo i u našu pneumatologiju.

Ljudi koji su u drevno doba vjerovali u Boga nekako su kao nešto po sebi razumljivo prihvatili da je Bog živo biće. Stoga Bog ima svoj "dah". To je njegov πνεῦμα. Razumije se da ljudi prije objave nisu došli na pomisao da je πνεῦμα u Bogu zasebna Božja osoba. Grčki su filozofi razmjerno često i dosta raznoliko pisali i govorili o πνεῦμα. Posebice su u tome prednjačili stoici. Oni su svemir smatrali ogromnim tijelom koje pokreće i oživljava beskrajna snaga koja je svemirski πνεῦμα. Ali grčki filozofi nisu nikada zaključili da je πνεῦμα osoba koja je Bog. Ipak njihovo razmišljanje o πνεῦμα uzimamo za veliku ljudsku slutnju i duboku čežnju.

Ni starozavjetni vjernici nisu posjedovali vjeru u Boga Duha Svetoga. To ne znači da u svjetlu Novoga zavjeta ne možemo na nekim starozavjetnim mjestima zapaziti skrovit i slikovit nagovještaj o Duhu Svetomu. Mi ne zaboravljamo da Biblija počinje govorom o "Božjemu Duhu što lebdi nad vodama" (Post 1,2). Štoviše, u Septuaginti izrijekom piše πνεῦμα Θεοῦ. Ako starozavjetni pisac nije razumio što je napisao, on je to napisao i mi shvaćamo što je on zabilježio. Ipak, unatoč grčkoj slutnji i neposrednom starozavjetnom pisanju, treba dočekati Novi zavjet da naše Vjerovanje posve razgovjetno, postojano i jasno može reći da vjerujemo "i u Duha Svetoga". Više zabune nema. Sada znamo u koga vjerujemo i o kome govorimo.

Naše Vjerovanje kaže da je Duh u kojega vjerujemo "svet". Smejsta recimo da Novi zavjet, slijedeći Septuagintu, veoma često Duha naziva "svetim". To je zaista tako često da to ne smatramo potrebnim dokazivati. Čak se stječe dojam da je naznaka "svet" sastavni dio naziva za osobu Božjega Duha. Stoga redovito pišemo Duh Sveti.

Grčka riječ ἅγιος - to znači "svet" - nije u grčkome jeziku drevna niti često upotrebljavana. Počinje se susretati kod Herodota i Platona. Grci su ἅγιος redovito vezali uz razna istočna božanstva. Obično se kaže da pridjev ἅγιος dolazi od glagola ἅζομαι. Glagol znači "častiti s osjećajem straha" (strahopoštovanje).

Poimanje svetosti u Pismu veoma je bogato i nadasve složeno. Ovdje o tome ne možemo podrobno govoriti. Svakako riječ ἅγιος u

sebi sadrži kao osnovnu misao odvojenost od svega što je ovozemno, prolazno, nečisto i grešno. Sveto po sebi ulijeva veliko poštivanje i stanovit strah koji je strahopoštivanje i sveta jeza. Sveto je neokaljano i čisto. Sjajno je, blještavo, jako i moćno. Ipak se daje u dio. Ako se pođe od tih općih oznaka sadržanih u riječi ἅγιος donekle razumjemo zašto je Pismo Božjega Duha bez oklijevanja nazvalo "svetim". Duh je posve različit od svega stvorenoga. On je u sebi moć. Posve je čist. Zato je Duh svet. On je Duh Sveti. Stoga posvećuje one kojima se udjeljuje. Ljudima nema svetosti bez udjela na Duhu Svetomu.

3.3.2. - *Gospodina*

U Carigradskom vjerovanju u Duha Svetoga vjerujemo kao u Gospodina.³⁵ Tako piše u hrvatskome prijevodu. U grčkome izvorniku čitamo τὸ κύριον. Premda τὸ κύριον po sebi može biti, ako ne gledamo na τὸ akuzativ imenice ὁ κύριος, mislimo da je τὸ κύριον u Vjerovanju zapravo srednji rod pridjeva κύριος. Latinski je prevodilac upotrijebio imenicu *dominus*. Moguće je da se zato i u hrvatskome prijevodu nalazi imenica *gospodin*. Smjesta moramo kazati da glede sadržaja nema razlike ako se za τὸ κύριον upotrijebi pridjev ili imenica. U oba se slučaja izražava ista vjera u Duha Svetoga.

Razglabajući τὸ κύριον iz Vjerovanja nužno je utvrditi što riječ znači u grčkome jeziku. Ovdje treba poći od imenice τὸ κύριος. Rabili su je kao jasnu i dobro poznatu Eshil, Platon i Herodot i drugi pisci poslije njih. Riječ naznačuje posvemašnju vlast. To je takva vlast što pruža moć da se nešto čini ili izostavi. Ta posvemašnja vlast daje pravo da se odluči što se želi. Od τὸ κύριος nastao je najprije pridjev κύριος. Čitamo ga i u Vjerovanju koje tumačimo. Pridjev se pripisuje onome tko posjeduje vlast, ima punu moć te je neograničeni gospodar koji ima pravo nad životom i smrću. Pridjev se u početku upotrebljavao kao imenica. Potom se oblikovala sama imenica ὁ κύριος. Ona označuje gospodara, gospodara kuće, glavu obitelji i gospodara nad pokorenim narodima. Svaki κύριος ima neomeđenu, posvemašnju i vrhovnu moć i vlast nad onima kojima je κύριος.

Grci su svoje bogove obilježavali i častili nazivom κύριος. Tako su izražavali njihovu posvemašnju vlast i gospodstvo i svoju potpunu

³⁵ USP. L. CERFAUX, *Kyrios*, DBS, 5,200-228; H GROSS, *Kyrios*, LTHK, 6,713; F. MUSSNER, *Kyrios*, LThK, 6,713-715; W. FOERSTER, κύριος, THW, 3,1038-1056.

zavisnost o njihovoj volji i odluci. Rimljani su naziv κύριος pripisivali svojim carevima. Na taj su način priznavali njihovu posvemašnju vlast u rimskome carstvu. To je bio redoviti i posve uvriježeni način izražavanja. Za Rimljane je njihov car njihov κύριος. To znači da posjeduje i u ruci ima svekoliku vlast nad svime i nad svima.

Riječ κύριος ima veliko značenje i u Starome zavjetu. Njome se bezbroj puta u Septuaginti označuje Bog koji se objavio starome izraelskome narodu. Izrael se opredjelio za Boga koga naziva κύριος. Tako se odvojio od ostalih naroda. Izrael vjeruje jednomu Bogu i naziva ga κύριος. On je za Izraela jedini Gospodin. Samo njega Izrael prizna svojim gospodarom.

Novi je zavjet također pun riječi κύριος. Ovdje ostavljamo po strani ona mjesta gdje riječ κύριος u Novome zavjetu ima opće grčko značenje. Novozavjetni vjernici riječju κύριος često označuju Boga koji je Bog Otac. Novozavjetna se zajednica od drevnoga Izraela stala razlikovati time što ona također Isusa Krista naziva i priznaje za svoga κύριος. To je osnovni članak novozavjetne vjere. Crkva kaže da je Isus iz Nazareta njezin κύριος. Sinagoga je to odbila. Stoga su se razdvojile Crkva i Sinagoga, kršćani i židovstvo. Ispovijedanjem vjere u Isusa koji je κύριος Crkva je Kristu priznala vrhovnu vlast. To je značilo ispovjediti Kristovo božanstvo. Jasno je da se kršćani na razini novozavjetne propovijedi nisu pitali kako misaono uskladiti odnos vjere u Krista ukoliko je κύριος i Boga Oca koji je jednako κύριος. To će učiniti teolozi kasnijih vremena. Kazat će da se vlast koju izražava riječ κύριος poistovjećuje kada je u pitanju Krist i Bog Otac. Istovjetnost će vlasti vidjeti u jedinstvu naravi Oca i Sina.

Iz prethodno rečenoga daje se dosta lako i jednostavno razumjeti zašto su Carigradski oci u Vjerovanju kazali da mi vjerujemo u Duha Svetoga kao onoga koga obilježuje i kome pripada ono što sadrži riječ κύριος. Sadržaj smo te riječi naznačili. Držimo da su u krajnjoj raščlambi Oci za Duha Svetoga rekli κύριον jer su vjerovali da s Ocem i Sinom posjeduje jednu te istu silu, vlast i moć. Tome je razlog to što je jedne naravi s Ocem i Sinom. Oci su u Vjerovanju pomoću κύριος u biti izrazili vjeru u božanstvo Duha Svetoga. Ranije smo istaknuli da su upravo to nijekali pneumatomasi najrazličitijih skupina i svih smjerova. Tvrdili su da je Duh Sveti κτίσμα, tj. stvorenje. Oci su uzvratili da je Duh Sveti onaj koji "ima vlast" kao što vlast imaju Otac i Sin.

3.3.3. - I životvorca

Oci Duha Svetoga u Vjerovanju označuju “životvorcem”. Oni su zapravo kazali da je Duh ζωοποιός.³⁶ Nije teško u upotrijebljenoj riječi vidjeti glagol ποιέω i imenicu ζωή. Glagol znači “činiti”, imenica “život”. Stoga se ζωοποιός kaže o onome tko “tvori život”, “začinje život”, “daje život” i koji “čini živim”. Po svekolikoj biblijskoj i kršćanskoj predaji život po sebi isključivo posjeduje Bog. Samo Bog u sebi i po sebi živi. Stoga samo on može dati život. Svaki život u konačnici dolazi od Boga. Duh Sveti tvori život. Znači da život posjeduje u sebi. Zato ga može dati i pokloniti. To je, drugim riječima, naznaka da je Duh Sveti Bog. Od njega potječe život. U tome smislu Oci u Vjerovanju izjavljuju da je Duh Sveti “životvorac”. Tako su u skladu s tvrdnjom iz evanđelja gdje piše da je “Duh onaj koji oživljuje” (Iv 6,63).

Pavao u 2 Kor 3,6 Duha Svetoga naziva “Duhom Boga živoga”. Isti Apostol na istome mjestu kaže da “slovo ubija”, ali da “Duh oživljuje”. U Pavlovoj se izreci redovito naznaka Duh uzima za govor o Duhu Svetomu. To se otuda vidi što prevodioci Pavlovu izvornu riječ πνεῦμα prevode riječju Duh i pišu velikim početnim slovom. Inače u Pavla riječ πνεῦμα ima dosta široko značenje. Svakako Apostol drži da je za život nužna nazočnost Duha Svetoga. Samo taj Duh tvori pravi život koji je od Boga. Sjajan je primjer života koji potječe od Duha Svetoga Isusov ljudski život i milosni život koji vjernik stječe u krsnome rođenju. Pismo izrijeком ta dva života pripisuje Duhu Svetomu. O tome svjedoče mjesta kao što su: Mt 120; Lk 135; Iv 33-5 i Tit 35.

3.3.4. - Koji izlazi od Oca

Ovdje najprije upozoravamo da u prethodni podnaslov nismo stavili izričaj *i Sina* makar ga čitamo u uobičajenom hrvatskom prijevodu. Tako smo namjerice postupili. Izričaj *i Sina* znameniti je latinski izričaj *Filioque*. O tome ovdje ne razmišljamo jer je to naknadni dodatak Carigradskome vjerovanju. Carigradski oci nisu napisali *Filioque*.³⁷

³⁶ Usp. BULMANN, ζωοποιέω, ThW, 2,876-877.

³⁷ Usp. B. J. HILBERATH, *Filioque*, LThK, 3(1995),1279-1280; W. HRYNIEWICZ, *Filioque*, LThK, 3(1995),1280-1281; J. GILL, *Filioque*, NCE, 5,913-914; A. PALMIERI, *Filioque*, DTC, 5, 2309-2347.

Nema nikakve dvojbe da izričaj Vjerovanja gdje se kaže da Duh Sveti “izlazi od Oca” neposredno potječe iz Iv 15,26. Tu čitamo o “Duhu Istine koji od Oca izlazi”. Kod Ivana za “izlazi” piše ἐκπορεύεται. Oci su u Carigradu napisali ἐκπορευόμενον. Prema tome, u oba je slučaja upotrijebljen isti ἐκπορεύω.³⁸ Carigradski su Oci od Iv 15,26 utoliko odstupili što su umjesto Ivanova παρά napisali ἐκ. Naši prevoditelji za παρά i ἐκ imaju isti “od”. U grčkome jeziku postoji stanovita razlika između παρά³⁹ i ἐκ.⁴⁰ Prijedlog ἐκ snažnije ističe izvor i vrelo nego παρά. Mislimo da su Oci u Carigradu zato Ivanov παρά zamijenili s ἐκ. Sigurno su pneumatomasi nijekali taj ἐκ. Oni u nikakvu slučaju nisu htjeli Duha Svetoga povezivati s Bogom Ocem. Znamo da su učili kako je Sin stvorio Duha Svetoga.

Ovdje se ne upuštamo u dublje i potanje razglabanje Ivanove tvrdnje da “Duh izlazi od Oca”. Stručni tumači obično kažu da evanđelist sa svojom izrekom zapravo naznačuje kako Duh Sveti koji prebiva uz Oca dolazi u povijest i svijet. Govoreno rječnikom kasnije teologije u Iv 15,26 imali bismo ono što se naziva povijesno slanje Duha Svetoga. Ne može biti sumnje da Ivan i to ima na pameti kada bilježi da “Duh izlazi od Oca”. Samo je pitanje da li on uz to još i to kaže da Duh Sveti u božanskome životu kao iz svoga vrela “izlazi od Oca”. Ako i to prevedemo na rječnik potonje teologije vidi se da postavljamo pitanje onoga što se naziva odnos i izlaženje u samome Bogu. Ako je kome tako jasnije recimo da ovdje u razmišljanje uvodimo ove pojmove trojstvene teologije: *missio, relatio, processio*. Jasno je da je u Iv 15,26 naznačena *missio* Duha Svetoga. Pita se da li isto treba kazati za *relatio* i *processio*. Što se nas tiče ni zadnje se ne bismo usudili posve isključiti. Na to nas navodi činjenica što je Ivan u Iv 1,1-3 najprije utvrdio odnos Riječi prema Bogu Ocu i potom progovorio o povijesnom slanju Riječi. Osobno ne vidimo zašto nije tako mogao s obzirom na Duha Svetoga postupiti u Iv 15,26.

Nismo posve sigurni niti kada treba razjasniti carigradsku tvrdnju da Duh Sveti “izlazi od Oca”. I ovaj je put pitanje da li Carigradski oci osim povijesnoga slanja Duha Svetoga također žele naznačiti izlaženje Duha u Božjem nutarnjem životu. Osobno držimo da se i to

³⁸ Usp. F. HAUCK - S. SCHULZ, ἐκπορεύομαι, ThW, 6, 578-579.

³⁹ Usp. F. H. RIESENFELD, παρά, ThW, 5, 724-733.

⁴⁰ A. BAILLY, *Dictionnaire grec-français*, Paris, 1903, 606-608.

drugo mora prihvatiti. To traže povijesne okolnosti. Već smo kazali da su pneumatomasi učili da je Duh Sveti stvorenje. Oci su to nijekali. Sada sami moraju kazati na koji način Duh Sveti ima svoj bitak. Osim toga, smatramo da su Carigradski oci svjesno Ivanov παρά zamijenili istaknutijim ἐκ.

Već znamo da su na Carigradskom saboru glavni teolozi bili Grgur Nazijanski i Grgur Nisenski. Njihovu je teologiju slijedio i Melecije Antiohijski koji je dijelom predsjedao saborom. To opravdava što ovdje donosimo ulomak kapadočke teologije da nekako razgovjetno progovorimo o otajstvenom i neizrecivom izlaženju Duha Svetoga. Kapadočani su postavili jednostavno i nezaobilazno pitanje: na koji način bića imaju svoj bitak. Što se tiče stvorenja, odgovorili su da Božjim stvaranjem svijet potječe iz ništavila. Kada se pak pita kako pojedina trojstvena osoba ima svoj bitak, Kapadočani odgovaraju s tri temeljna pojma. To su: ἀγεννεσία, γέννησις i ἐκπόρευσις. Smjesta se vidi da ἀγεννεσία znači "nerodenost". To je vlastito Bogu Ocu. Jedini on na taj način ima svoj bitak. To ne dijeli s nikim drugim. Samo Bog Otac u nikome na nikakav način nema svoj izvor. Za Boga Sina je bitna i vlastita obilježba γέννησις. To je njegov zaseban način opstanka. Sin tako ima bitak. On se rađa od Oca. U tome rađanju ne može nitko drugi imati dijela. Način kako Duh Sveti ima svoj bitak glasi izlaženje. Kapadočani su u tu svrhu na temelju Iv 15,26 skovali pojam ἐκπόρευσις. U tome načinu posjedovanja bitka nitko drugi nema dijela. Vlastit je osobi Duha Svetoga.

Čini nam se da se sve o čemu smo ovdje pneumatološki razmišljali već kratko nalazi i u 1 Kor 2,12 gdje Pavao kaže da kršćani primaju "Duha koji je od Boga". On je zapravo napisao τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Izričaj zaista nije nimalo teško povezati s carigradskom tvrdnjom. U oba slučaja imamo istovjetan ἐκ kojim se naznačuje gdje je iskon za Duha Svetoga. Poteškoću ne predstavlja ni Pavlova naznaka τοῦ Θεοῦ. Znamo da Pavao redovito Boga Oca naziva ὁ Θεός. Istina je da u 1 Kor 2,12 nema riječi "izlazi". Međutim nije teško zamijetiti da je sadržana u prijedlogu ἐκ.

Također nam na pamet dolaze Pavlove tvrdnje u Gal 4,6 i Rim 8,15. U Gal 4,6 Pavao kaže da Duh Božjega Sina u vjernicima kliče "Abba, Oče". Rimljanima pak piše da sami vjernici u Duhu Svetomu Bogu kliču "Abba, Oče". Znamo da je *abba* aramejska riječ.

Upotrebljava je nejakom dijete kada počne sricati prve slogove. S riječi *abba* doziva svoga oca. Apostol kaže da nam je dan Duh Sveti da po milosti smijemo s Abba nazivati Kristova Oca. Duh izlazi od Oca i dolazi u kršćanska srca da kršćani Boga mogu nazivati Ocem. To je vjernicima zaslužio Krist koji se i sam na koncu života Ocu molio riječju Abba. Marko je napisao: "Ode malo dalje i rušeći se na zemlju molio je ... Govoraše: Abba, Oče!" (Mk 14,35-36).

3.3.5. - Koji se s Ocem i Sinom skupa časti

Iz gornjega izričaja najprije s nekoliko riječi ističemo značenje i vrijednost naznake *s*. U izvorniku piše $\sigma\acute{\upsilon}\nu$.⁴¹ Podrijetlo grčkoga prijedloga $\sigma\acute{\upsilon}\nu$ još uvijek nije konačno utanačeno. Zato mu još uvijek ne znamo korijensko značenje. Inače $\sigma\acute{\upsilon}\nu$ se oduvijek upotrebljavao s dativom društva. Pomoću $\sigma\acute{\upsilon}\nu$ označuje se zajedništvo i udruženost osoba koje zajedno žive, djeluju, jedna drugu prate i zajedno nastupaju. Sa $\sigma\acute{\upsilon}\nu$ se pokazuje da su osobe koje on povezuje iste razine, zajedničkoga dostojanstva i jednake časti. Prijedlog $\sigma\acute{\upsilon}\nu$ može također značiti "u isto vrijeme". Tim $\sigma\acute{\upsilon}\nu$ Oci u Vjerovanju izražavaju zajedništvo Oca, Sina i Duha Svetoga. Tri božanske osobe zajedno djeluju jer su u zajedništvu. Između Oca, Sina i Duha Svetoga nema stupnjeva po bitku i djelovanju. Tome je znamen upotrebljeni $\sigma\acute{\upsilon}\nu$. Pneumatomasi nemaju pravo kada Sina podređuju Ocu i Duha Svetoga Sinu. Carigradski oci nisu izravno rekli da trojstveni $\sigma\acute{\upsilon}\nu$ proizlazi iz jedne Božje naravi i trojstvene istobitnosti. Nema pak dvojbe da su to imali na pameti. Čak smatramo da $\sigma\acute{\upsilon}\nu$ iz Carigradskoga vjerovanja ima isti smisao kao i $\kappa\alpha\acute{\iota}$, tj *i* iz Mt 28,19. Isti $\sigma\acute{\upsilon}\nu$ s istim značenjem čitamo u izričajima "skupa časti" i "zajedno slavi".

Oci u Carigradskome vjerovanju kažu da se Duh Sveti "skupa časti" s Ocem i Sinom. Oni su napisali $\sigma\upsilon\nu\pi\rho\omicron\sigma\kappa\omicron\nu\acute{\omicron}\mu\epsilon\nu\omicron\nu$. Htjeli su zapravo reći da kršćani uzajamno i istodobno časte sve tri božanske osobe. U tome čašćenju nema podjele ni razlike ni razdiobe između Oca, Sina i Duha Svetoga. Ista se čast upućuje, duguje i iskazuje cijelome Trojstvu. To je čašćenje jedno jedino. Bez sumnje time Oci izražavaju vjeru u isto božanstvo Oca, Sina i Duha Svetoga. Budući da su Otac, Sin i Duh Sveti jedan Bog, iskazuje im se zajedničko čašćenje.

⁴¹ Usp. W. GRUNDMANN, $\sigma\acute{\upsilon}\nu$, ThW, 7, 767-770.

To opet znači da Oci ispovijedaju da je Duh Sveti iste naravi i istobitan s Ocem i Sinom. U tu su svrhu, dakle, upotrijebili riječ $\sigma\upsilon\nu\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\nu\acute{\epsilon}\omega$.⁴²

U glagolu $\sigma\upsilon\nu\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\nu\acute{\epsilon}\omega$ lako razabiremo tri dijela: $\sigma\upsilon\nu$, $\pi\rho\acute{o}\varsigma$, $\kappa\upsilon\nu\acute{\epsilon}\omega$. O vrijednosti prijedloga $\sigma\upsilon\nu$ upravo smo govorili. Prijedlog $\pi\rho\acute{o}\varsigma$ znači "prema". Glagol $\kappa\upsilon\nu\acute{\epsilon}\omega$ znači "cjelivati". Ali za naše tumačenje najprije treba upozoriti na imenicu $\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\eta\sigma\iota\varsigma$. Ona izražava radnju glagola $\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\nu\acute{\epsilon}\omega$. Svakome je očevidna nutarnja povezanost između $\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\eta\sigma\iota\varsigma$ i $\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\nu\acute{\epsilon}\omega$. Čin što se naziva $\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\eta\sigma\iota\varsigma$ obično se vrši tako što čovjek klekne na koljena i potom se svom dužinom prostre po tlu. Kod toga ljubi tlo ili zemlju. Otuda u $\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\eta\sigma\iota\varsigma$ riječi $\pi\rho\acute{o}\varsigma$ i $\kappa\upsilon\nu\acute{\epsilon}\omega$. Čini se da su Grci i Rimljani prilikom obavljanja $\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\eta\sigma\iota\varsigma$ ruku prinostili ustima i poljubac slali onome kome tako iskazuju čast. Iz rečenoga nije teško zaključiti da je $\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\eta\sigma\iota\varsigma$ doista iznimno velik i svečan oblik poštivanja i čašćenja. Možda se veći ni ne da zamisliti. Tu se izražava poklonstvo do zemlje, čast, ljubav i najdublja poniznost.

Latinski jezik za $\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\eta\sigma\iota\varsigma$ upotrebljava riječ *adoratio*, a za $\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\nu\acute{\epsilon}\omega$ ima *adoro*. Obično se kaže da navedene latinske riječi dolaze od *ad* i *os*. Jasno je da *ad* znači "prema". To je grčki $\pi\rho\acute{o}\varsigma$. Riječ *os* znači "usta". Samo pak po sebi "usta" upućuju na cjelivanje. Tako pred sobom imamo i $\kappa\upsilon\nu\acute{\epsilon}\omega$. Dodajemo da je latinski prevodilac carigradskoga vjerovanja glagolom *adoro* preveo grčku riječ o kojoj pišemo.

Drevni su istočni narodi $\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\eta\sigma\iota\varsigma$ iskazivali svojim vladarima, visokim ličnostima i bogovima. Grci su $\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\eta\sigma\iota\varsigma$ odbili Aleksandru Velikome koji se naviknuo na taj način čašćenja među pokorenim narodima. Ni Rimljani nisu htjeli *adoratio* iskazivati carevima. Grci $\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\eta\sigma\iota\varsigma$ i Rimljani *adoratio* smatraju nedostojnim činom slobodnih ljudi ako su u pitanju svjetovne ličnosti. Prihvaćali su da tako štiju svoja božanstva.

⁴² Usp. H. GREEVEN, $\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\nu\acute{\epsilon}\omega$, ThW, 6, 759-767; I. TOTZKE, *Prostration*, LThK, 8, 814; H. LESIÈTRE, *Prosternement*, DB, 5, 764-765; S. MANY, *Adoration*, DB, 1, 233-235; H. LECLERCQ, *Adoration*, DACL, 1, 539-546; E. BEURLIER, *Adoration*, DTC, 1, 437-442; R. NEBEL, *Anbetung*, LThK, 1(1993), 608; F. G. UNTERGASSMAIR, *Anbetung*, LThK, 1(1993), 608-609; J. WEISMAIR, *Anbetung*, LThK, 1(1993), 609; A. HEINZ, *Anbetung*, LThK, 1(1993), 610-611; J. HASENFUSS, *Anbetung*, LThK, 1, 498; F. MUSSNER, *Anbetung*, LThK, 1, 498-500; A. MOLIÈN, *Adoration*, DS, 1, 210-222.

U Septuaginti često čitamo προσκυνέω. Upotrijebljen je u raznim prilikama i okolnostima. Ipak se u Starome zavjetu taj način iskazivanja časti i poštivanja posebice odaje Bogu. Isti προσκυνέω susrećemo i u Novome zavjetu. Iz Mt 2,2 i 2,11 doznajemo da su se tri istočna kralja “poklonili” Isusu. U izvorniku je glagol προσκυνέω. U Mt 4,10 sam Isus kaže: “Gospodinu Bogu svome se klanjaj i njemu jedinome služi.” I tu je napisan glagol προσκυνέω.

Kršćani su ranih stoljeća, uz uvjet mučeničke smrti, odbijali ikome drugome osim Bogu iskazati προσκύνησις. Nikada nisu pristajali na προσκύνησις ako nije u pitanju Bog u koga oni vjeruju. U προσκύνησις su vidjeli najviši oblik časti, štovanja i služenja Bogu. Razumije se da kršćani kod čašćenja Boga ne obavljaju uvijek tjelesnu προσκύνησις. Uvijek se tijelom ne prostiru po podu i ne padaju ničice pred Bogom. Ali to svakako i bezuvjetno čine u duši kada se mole. Jamačno upravo u taj širi okvir treba staviti carigradski izričaj συνπροσκονούμενον. Otuda se najbolje vidi njegovo pneumatološko značenje: Vjernik istom προσκύνησις štuje sve tri osobe u Trojstvu.

3.3.6. - I zajedno slavi

Oci u Vjeronanju kažu da se Duh Sveti “zajedno slavi” s Ocem i Sinom. U izvorniku piše συνδοξαζόμενον.⁴³ Nije teško zapaziti u najmanju ruku dva dijela u naznačenoj riječi: σύν i δοξάζω. Na σύν smo već svratili pozornost. Inače συνδοξάζω susrećemo u Rim 8,17 gdje apostol Pavao kaže kako mi kršćani s Kristom “zajedno trpimo da se zajedno s njime i proslavimo”. Riječ συνδοξάζω poznao je već Aristotel.⁴⁴ Rabio ju je u smislu “zajedno potvrditi”. Glagol συνδοξάζω naprosto znači “su-slaviti” ili “zajedno slaviti” kao što δοξάζω⁴⁵ znači “slaviti”, “častiti”, “odati slavu”. U oba pak glagola kao osnovni pojam treba uočiti imenicu δόξα.⁴⁶ Ta riječ dolazi od δοκέω.⁴⁷ Tako kažu stručni ljudi. Glagol δοκέω ima više značenja. Ovdje naznačujemo samo ona koja razjašnjuju imenicu δόξα. Osnovno značenje glagola δοκέω glasi “činiti se”, “izgledati”. Potom δοκέω

⁴³ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1847.

⁴⁴ Usp. Isto mjesto.

⁴⁵ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 532.

⁴⁶ Usp. G. KITTEL, δόξα, THW, 2, 236-240.250-257; A BAILLY, *Dictionnaire*, 531-532.

⁴⁷ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 527-528.

znači “misliti” i “odlučiti”. Polazeći otuda δόξα znači “misao”. Isto tako znači “slava”. Do toga je značenje došlo zato što δοκέω također znači dobro misliti o nekome, o nekome imati dobro mišljenje i to dobro mišljenje izraziti i očitovati. Dobro je pak mišljenje o nekome njegova najveća čast i slava. Tako su sudili Grci.

Jasno je da zapravo samo o Bogu možemo bez ostatka imati dobro mišljenje. Samo je Bog posve dobar. Kada čovjek to prizna i izrazi, Bogu odaje čast i slavu. To je Božja δόξα ako se promatra polazeći od čovjeka. Ali Bog je u sebi slavan. Jedino on posjeduje čistoću, moć, nutarnje blještavilo. To je Božja δόξα⁴⁸ ako se u razmatranju pođe od samoga Boga. Bog je u sebi nevidljiv. Čovjek ne može motriti Božje biće. Bog se objavljuje očitujući u svojim djelima svoju silu i snagu. To je blještavo objavljivanje izraz njegove nutarnje slave. Božja su djela slavna i svjetla jer izražavaju njegovu slavu. To čovjek ispovijeda kada Bogu iskazuje i priznaje slavu. To se grčki kaže glagolom δοξάζω. Njime se ispovijeda Božja δόξα. Strogo govoreći, jedino se Bogu smije pripisati ono što sadrži imenica δόξα i izražava glagol δοξάζω. Samo je Bog posve slavan. Jedini on ima punu slavu jer je u samome sebi slava.

Prethodno smo rekli da Arije kao i pneumatomasi nisu na to pristajali da se Duhu Svetome iskazuje slava. Posebice su odbijali da se Duhu prizna jedna te ista slava s Ocem i Sinom. Njihovo je stajalište razumljivo. Oni su Duha Svetoga smatrali stvorenjem. Stoga mu ne pripada δόξα i zato se na nj ne primjenjuje δοξάζω i nikako mu ne pristaje συνδοξάζω. Njima nasuprot i protiv njih Carigradski oci u svoje su Vjerovanje upisali συνδοξαζόμενον. Time su jasno priznali da Duhu Svetome iskazuju istu slavu kao Ocu i Sinu. Za njih Duh Sveti posjeduje slavu koja je Očeva i Sinova. Stoga mu izriču slavu zajedno s Ocem i Sinom.

Nema sumnje da Oci u Carigradu polaze od uvjerenja da Duh Sveti ima jednu te istu narav s Ocem i Sinom i da je zato s njima u zajedništvu božanske slave. Tako je za carigradske oce riječ slava stanovita istoznačnica za riječ narav. Duh Sveti je jedan Bog koji je Otac i Sin. Stoga je u sebi δόξα kao Otac i Sin. To neposredno izražava συνδοξαζόμενον u Carigradskome vjerovanju.

⁴⁸ Usp. R. SCHNACKENBURG, *Doxa*, LThK, 3, 532-534; P. DEAILLE, *Gloire de Dieu*, DS, 6, 459-460; R. MARTIN-ACHARD, *Gloire*, VB, 112-113; M. CARREZ, *Gloire*, VB, 113-115.

Nekako smo osobno došli na pomisao da carigradski $\sigma\upsilon\nu\delta\omicron\xi\alpha\zeta\acute{o}\mu\epsilon\nu\omicron\nu$ iza sebe ima ili da je iznikao iz drevnih doksologija.⁴⁹ Mislimo da bi u neku ruku mogao biti skraćena doksologija. Zato se ovdje upuštamo u letimično promatranje davnih doksologija. Jasno je da to činimo isključivo radi pneumatološkoga $\sigma\upsilon\nu\delta\omicron\xi\alpha\zeta\acute{o}\mu\epsilon\nu\omicron\nu$ koji razlažemo.

U Rim 11,33-36 čitamo ulomak gdje Pavao svoju uzvišenu pjesmu “dubini bogatstva i mudrosti i spoznanja Božjega” zaključuje usklikom “njemu slava u vjekove”. Apostol je napisao $\delta\acute{o}\xi\alpha$. Evandelist Luka bilježi da su “anđeli i silna nebeska vojska” hvalili Boga i klikali “slava Bogu na visinama” (Lk 2,13-14). I tu čitamo riječ $\delta\acute{o}\xi\alpha$.

U ranome kršćanskomu spisu *Didache* nalazimo usklik upućen Bogu Ocu. Usklik glasi: “Tebi slava u vjekove.”⁵⁰ Tu isto tako čitamo još jednu doksologiju. Ovako je oblikovana: “Tvoja je, naime, slava i moć po Isusu Kristu u vjekove.”⁵¹ I ta je doksologija upravljena Bogu Ocu. Bog Otac se, prema *Didache*, slavi “po” Isusu Kristu. Posebno vrijednu doksologiju nalazimo u *Mučeništvu sv. Polikarpa*.⁵² To je zapravo izvještaj o smrti sv. Polikarpa. Po izvještaju, Polikarp je prije smrti iskazao “slavu” Bogu Ocu. To je učinio “po” Isusu Kristu. Polikarp “slavu” izriče Ocu “po Sinu”, ali “slavu” iskazuje Ocu “sa” Sinom i Duhom Svetim. U grčkome izvorniku imamo naznačene trojstvene osobe kao i temeljne riječi $\delta\omicron\xi\acute{\alpha}\zeta\omega$, $\delta\acute{o}\xi\alpha$ i $\sigma\upsilon\nu$. Tako smo zaista blizu izričaju Carigradskog vjerovanja.

Ovdje također možemo spomenuti Klementa Aleksandrijskoga. On u najdubljoj zahvalnosti i iskrenome ushitu čast i slavu iskazuje “jedinome Ocu i Sinu, Sinu i Ocu, odgojitelju i učitelju Sinu, i s Duhom Svetim”.⁵³ Preveli smo kako piše i zato zvuči dosta neuglađeno. Izvornik je posve jasan. Svakako je značajno što Klement

⁴⁹ Usp. J. M. NIELEN, *Doxologie*, LThK, 3, 534-535; J. A. JUNGSMANN, *Doxologie*, LThK, 3, 535-536; H. J. FEULNER, *Doxologie*, LThK, 3(1995), 356-357; M. R. E. MASTERMAN, *Doxologie*, NCE, 4, 1029-1030; E. J. GRATSCH, *Doxology*, NCE, 4, 1030; A. STUIBER, *Doxologie*, NCE, 4, 120-226; H. CLERCQ, *Doxologie*, DACL, 4, 1525-1536; H. C. SCHMIDT-LAUBER, *Formeln*, TRE, 11, 266-267.

⁵⁰ Vidi: M. J. ROUËT DE JOURNAL, *Enchiridion Patristicum*, Herder, 1932, 2(Did, 3).

⁵¹ Vidi: M. J. ROUËT DE JOURNAL, *Enchiridion*, 2(Did, 9,4).

⁵² Vidi: PG, 5, 1040C; M. J. ROUËT DE JOURNAL, *Enchiridion*, 26(Mart Pol, 14,3).

⁵³ Vidi: PG, 8, 680C-681A; M. J. ROUËT DE JOURNAL, *Enchiridion*, 152.

u slavljenju Boga trojstvene osobe povezuje veznikom καί, izmjenjuje mjesto Oca i Sina i da pri spomenu Duha Svetoga rabi σύν i καί. Klement je upravo napisao: σύν καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι. Nama je bilo nemoguće prije prevesti σύν nego καί. Klement inače posjeduje i takvu doksologiju u kojoj slavu izriče Bogu Ocu “po” Isusu Kristu i “po” Duhu Svetomu”.⁵⁴ Jasno je da je “po” u Klementa διά.

Napokon poimence spominjemo i Origena. Origen se izravno služi riječju δοξολογία. On pozna doksologiju koja se upravlja Bogu Ocu “po Kristu u Duhu Svetomu”.⁵⁵ U toj se doksologiji uz Krista stavljao prijedlog “po”, tj. διά, a uz Duha Svetoga “u”, tj. ἐν. Treba smjesta reći da su arijevcima i pneumatomasi iskoristili naznačene prijedloge za svoj vlastiti nauk. U raspravu su uveli i prijedlog “iz”, tj. ἐκ. Otuda su izvlačili svoje učenje o trojstvenoj nejednakosti glede bitka, časti, slave i moći. Po arijevcima i pneumatomasima na vrhuncu je Bog Otac. Iz njega potječe sve. To naznačuje prijedlog ἐκ. Niže je Sin. On je posrednik. To pokazuje prijedlog διά. Najniže je Duh Sveti. Stoga mu pripada prijedlog ἐν.

Arijevim i pneumatomaškim razglabanjima konačno su na kraj stali Carigradski oci sa svojim Vjerovanjem. Polazeći od prethodnih doksologija od vjernika traže da Duha Svetoga časte i slave s Ocem i Sinom. Svako je stupnjevanje i podlaganje u Bogu isključeno. Božanske osobe Oca, Sina i Duha Svetoga u slavi kao i u biti povezuju καί i σύν. Dojma smo da su Oci namjerno u Vjerovanje tripud upisali istaknuti i nadasve izražajni σύν.

3.3.7. - Koji je govorio po prorocima

Posljednji izričaj o Duhu Svetomu u Carigradskome vjerovanju glasi: “Koji je govorio po prorocima.” Kratko ćemo se zaustaviti kod napomene “govorio” i “po prorocima”. U izvorniku su Oci “govoriti” izrazili glagolom λαλέω.⁵⁶ Taj glagol zapravo iskonski pripada djetinjemu svijetu. Na početku se glagolom λαλέω izražava govor kojim dadilja uspavljuje malo dijete. Potom λαλέω označuje oponašanje djeteta koje bespomoćno i gotovo neoblikovano nešto izgovara i kazuje. Dadilja obično dijete uspavljuje brojnim riječima

⁵⁴ Vidi: PG, 9, 652B.

⁵⁵ Vidi: PG, 11, 557B.

⁵⁶ Usp. A. DEBRUNNER, λαλέω, ThW, 4, 75-76; A. BAILLY, Dictionnaire, 1166.

koje ne moraju uvijek imati razgovjetan smisao. I dijete mnogo govori bez veće povezanosti i jasnoće. Stoga λαλέω kod odraslih dobiva smisao “puno govoriti” i “ćaskati”. Na kraju λαλέω naprosto stječe značenje “govoriti”. Pomišljamo da su Carigradski oci posegnuli za λαλέω kako bi zorno naznačili prisnost između Duha Svetoga i proroka. Jednako je moguće da im je isti glagol poslužio da naglase obilnost objave koju je Duh Sveti očitovao prorocima kojima je govorio.

Vjerovanje kaže da je Duh Sveti govorio “po prorocima”. Proroci redovito najavljuju budućnost. To im je uvijek bila glavna uloga i osnovno poslanje. Jasno je da su proroci predskazivali budućnost jer ih je prosvjetljivao Duh Sveti. Ali poznavanje i najavljivanje budućnosti pripada samo Bogu. To uči cijela Biblija. Kada, dakle, Oci u Vjerovanju izjavljuju da je Duh Sveti “govorio po prorocima” to uključuje da vjeruju u njegovo božansko poznavanje svega budućega.

Kada čujemo riječ “prorok” i “proroci” redovito nam padnu na pamet starozavjetni proroci. Ipak naznaku “proroci” u Carigradskome vjerovanju ne bismo rado suzili na starozavjetne proročke osobe makar su možda Oci neposredno njih imali pred očima. Držimo da napomena “proroci” smije duh uputiti na cijeli Stari zavjet. Čitav je Stari zavjet proroštvo za Novi zavjet kao što je Novi zavjet ispunjenje Staroga zavjeta. Pisac u Heb 3,7-11 pred navodom iz Ps 95,7-11 bilježi “kao što veli Duh Sveti”. Slično postupa u Heb 10,13-17. Tu je pred navod iz Jer 31,34 stavio “to nam svjedoči Duh Sveti”. Napokon spominjemo znamenitu Petrovu tvrdnju koja glasi: “Nikada, naime, proroštvo nije bilo ljudskom voljom doneseno nego su Duhom Svetim poneseni ljudi od Boga govorili” (2 Pt 1,21).

Z a k l j u č a k

Sada smijemo biti kratki. Povest ćemo se izričajem “radi nas i našega spasenja”. U Vjerovanju je vezan uz osobu i djelo Isusa Krista. Vjerovanje ispovijeda da je cjelovito djelo Isusa Krista “radi nas i našega spasenja”. Držimo da isto vrijedi i za Duha Svetoga. Oci su u Vjerovanju govorili o Duhu Svetomu jer bez njega nema “našega spasenja”.

Sve što u Vjerovanju vjerujemo o Duhu Svetomu osnov je i vrelo našega spasenja. Duh Sveti je jedanko naš Gospodin kao Otac i Sin. Pripadamo Duhu Svetomu. Njegov je pečat na nama. Duh Sveti nam je dan kao dar i zalog konačnoga otkupljenja. Mi od Duha Svetoga živimo jer nas on u krštenju rađa. Zato Duha Svetoga nazivamo i priznajemo životvorcem. Duh Sveti izlazi od Oca da nas opet vrati Ocu. Zato se Duhu Svetome klanjamo i Duha Svetoga častimo. Duh Sveti je govorio preko proroka samo "radi nas i našega spasenja". Mi vjerujemo "i u Duha Svetoga".